

Rosa Maria Gil

**TEMPS DE DONA.
EL DEURE I EL LLEURE
FEMENÍ DE FA CENT
ANYS. OCI, EDUCACIÓ,
GUSTOS, MANERES
DE VIURE**

Abans de començar voldria emmarcar aquest treball en la meua recerca sobre la vida de les dones burgeses de Girona del tombant de segle. És a dir que em centraré en aquest col·lectiu que poc o molt he investigat, i deixaré per una altra ocasió l'estudi integral de l'oci de les gironines de fa cent anys, aproximadament entre 1880 i 1920.

És el moment de parlar de les fonts que ens han assistit en aquesta recerca, i que són bàsicament de dues tipologies: la documentació més personal, com la correspondència i els diaris íntims, i les informacions recollides a la premsa de l'època sobre la dimensió més pública de les activitats de lleure. Al llarg de tot aquest itinerari aflora una forta dualitat entre la programació creixent d'activitats públiques de tipus lúdic i el recés obligat o buscat de les noies i senyores que hem seguit, que portaven una vida paral·lela al brogit de la ciutat, sovint de portes endins.

Les fonts privades consultades són les cartes i els diaris de les dones de la casa Masó: Esperança Bru, Maria de la Bonanova, Angelina Masó Valentí, Josefina Aragó i Carme Vinyals. També ha resultat una font d'informació l'epistolari entre Manolita Carreras Duran, filla de Bonaventura Carreras i esposa més tard de Francesc Coll Turbau, i l'escriptor Carles Rahola. L'altra font han estat les memòries d'Aurora Bertrana. Pel que fa a la premsa, a més dels diaris gironins com el *Diario de Gerona de Avisos y noticias* i *L'Autonomista*, també s'han consultat revistes com *Lletres*, i premsa femenina de primera volada, com *Feminal*.

Voldria destacar, per sobre de tot, el testimoni de dues dones grans amigues i casades amb dos grans amics, que ha resultat molt inspirador per la seva manera de gestionar el

lleure i per les seves actituds i iniciatives. Es tracta d'Esperança Bru, esposa de Rafael Masó i Manolita Carreras, casada amb Francesc Coll Turbau.

Esperança Bru Oller (Girona, 1888-1972), va ser l'esposa de l'arquitecte noucentista Rafael Masó Valentí. En l'epistolari de festeig que custodia la família tenim una font de primer ordre per documentar la biografia d'Esperança i també la seva evolució des de l'adolescència a la maduresa. En aquesta evolució hi va tenir un paper destacat la figura del que seria el seu espòs, el qual projectaria sobre ella una imatge de modernitat noucentista que introduiria Esperança en el món cultural del moment i li permetria conèixer-ne els protagonistes i gaudir de l'obra d'escriptors, artistes i músics. Al seu costat va fer el paper de companya ideal i va esdevenir una imatge inspiradora pels qui la van tractar. A través de les cartes coneixem moltíssims detalls de la seva biografia, les seves activitats quotidianes i de lleure. Anys més tard, d'aquest pòsit d'experiències i coneixences sorgirà el lideratge d'Esperança Bru en la fundació de la Biblioteca Popular de la Dona de Girona, un espai de trobada i formació que enriquirà substancialment les possibilitats del lleure formatiu de les gironines de les primeres dècades del segle xx.

Manuela Carreras Duran (Girona, 1884-1963), o Manolita, com signava, era filla del oftalmòleg i filantrop gironí Bonaventura Carreras Peralta. Amiga molt propera d'Esperança, va ser amb ella des del primer moment en la iniciativa de fundar la Biblioteca Popular de la Dona i en va ser la primera presidenta. En aquell moment ja estava casada amb el Dr. Francesc Coll Turbau, que era l'alcalde de la ciutat. Anys més tard, el 1934, varen fundar la Clínica Girona. Ella sem-

pre va formar part del consell d'administració, com a propietària dels terrenys on es va instal·lar la clínica. L'any 1936 el Dr. Coll Turbau va morir de sobte a causa d'una malaltia encomanada per una pacient, i Manolita va posar-se al capdavant de la clínica fins a la seva jubilació.

El perfil biogràfic i sobretot la seva formació intel·lectual i interessos culturals ens són coneguts gràcies a la relació epistolar que va mantenir l'hivern de 1908-1909 amb l'escriptor Carles Rahola. Els referents, somnis i escenaris compartits en les cartes van esdevenir matèria literària de la ploma de l'escriptor. Manuela Carreras sobresurt del perfil normal de les gironines del moment pel seu nivell cultural, aconseguit en part pels seus estudis en un internat francès, pel domini de la literatura francesa, de l'obra dels compositors europeus i, sobretot, per la seva afecció a l'astronomia, com a membre de la Société Astronomique de França. Des del seu telescopi del terrat del seu palau del carrer de les Sabateries Velles observava el firmament, estudiava eclipsis i descobria nous estels.

Les activitats narrades per les cartes d'Esperança Bru, de Manolita Carreras i, en menor mesura, d'Aurora Bertrana a les seves memòries, han estat els exemples que han sustentat aquesta recerca.

El lleure i la feina

Primerament, convé posar-nos d'acord en el marc conceptual. Paraules com lleure i feina no responen a la mateixa realitat avui i fa cent anys.

La *Gran Enciclopèdia Catalana* defineix el lleure com:
«Aquell temps lliurement dedicat als interessos propis i aficions, no relacionada amb el treball o altres obligacions (religioses, polítiques, escolars, familiars...), ni tampoc amb les necessitats vitals (menjar, dormir).
<https://ca.wikipedia.org/wiki/Lleure> - cite_note:-0-1
És el temps al qual hom té llicència de fer el que vulgui.»

I en la dècada dels seixanta, autors com Joffre Dumazedier van intentar definir l'oci a partir de la seva finalitat. Sorgia així el recurs de les tres D, segons el qual la finalitat de l'oci és distreure, descansar i desenvolupar. Aquestes finalitats, però, a vegades no acaben d'encaixar en el context històric de cada moment, com veurem. Es fa necessària una primera reflexió sobre dinàmiques com els usos del temps; el treball i per complement l'oci, i les possibilitats reals segons les condicions personals de cadascú enfront a les opcions d'oci, organitzat o no, a cada moment. Les tres D que defineixen les finalitats d'oci avui ens poden resultar òbvies, però una mirada atenta al passat ens desdibuixa els conceptes i omple de boirina la nostra anàlisi. Aquesta dificultat per fixar els paràmetres és especialment palesa en el cas de les dones, en les seves circumstàncies i condicions.

Per posar una mica de llum en aquesta boirosa i esmunyedissa realitat, recorrem al marc conceptual que ens presenten Ana Aguado i M. Dolores Ramos sobre les condicions objectives i subjectives enfront l'oci, que enumeren en el seu article dedicat als temps moderns, que hem acordat situar en els feliços anys vint europeus. Per a les autores, existeixen uns condicionants previs que acoten el gaudi del lleure en les noies de fa cent anys. Aquests condicionants

són, en primer lloc, les coordenades on cada noia neix o es troba: paràmetres com classe social, gènere, nivell cultural, nivell d'ingressos, capacitat d'autogestió, capacitat d'organització individual i familiar... A aquestes coordenades cal afegir-hi un sistema de valors que incideix directament sobre d'elles i que a grans trets seria: el poder patriarcal, la poca permissivitat de permeabilitat entre l'espai públic i el privat, la persistència d'idees arcaïques sobre el cànon de feminitat i, finalment, els límits establerts per la doble moral sexual. Si enfrontem el concepte de lleure o oci al del treball, seguint la tradició romana entre l'oci i el negoci, la realitat de les dones resulta igualment força decebedora.

Les dones de fa cent anys, totes, tenien limitadíssimes opcions laborals, derivades del baix nivell cultural de bona part de la població femenina. Amb valors de més del 70% d'analfabetisme per l'element femení, la seva activitat laboral es concentrava bàsicament en el sector primari en el món agrari rural, i a les fàbriques i al servei domèstic a la ciutat. Recordem a tall d'exemple que fins l'any 1910 a Espanya no s'obren els estudis universitaris a la dona, i que la primera Escola Normal per a noies a Girona data del 1914. Abans d'aquesta data molt poques podien accedir, en cas de que s'hi sentissin abocades per vocació o necessitat, a una professió qualificada i de nivell mig o alt que, a més, els permetés alliberar certes hores per dedicar-les al lleure.

Aquesta era una realitat heretada de l'Antic Règim i fins i tot de l'antiguitat clàssica, en la mesura que la societat patriarcal occidental enfonsa les seves arrels en la cultura grecoromana. Autors com Gonçal Mayos i Teresa-M. Sala ens recorden que l'origen de la reclusió secular de la dona a l'àm-

bit domèstic prové de l'època romana, on a les dones ja se'ls encarregava gairebé en exclusiva el treball a casa. Aquest model es perpetuarà fins ben entrat el segle xx amb la figura de l'àngel de la llar que vetlla per a la família. És cert que algunes dones de classe alta tenien accés a les activitats de lleure, però aquest no era cap compensació pel seu treball, ja que les tasques domèstiques que desenvolupaven, mancades de remuneració, no eren considerades feina, sinó allò que corresponia a la seva condició femenina. Anys més tard el franquisme va forjar per aquelles activitats el terme *sus labores*, ben recordat en els carnets d'identitat. La manca d'entitat laboral els negava la seva condició de ciutadanes de ple dret i també els impedia exercir el dret de vot, el d'elecció i molts dels drets universals dels ciutadans. Tot plegat perquè el seu treball, que podia tenir un perfil tan productiu i imprescindible com teixir i confeccionar roba, tenir cura de l'hort i del corral, cuinar, treballar al camp, fer tasques a l'artesanat i de cures personals, no era remunerat. En alguns casos, esposes, filles o germanes d'artesans desenvolupaven les mateixes tasques que ells, sense remuneració ni consideració d'autoria.

Aquest és un dels motius pel qual a les societats preindustrials el lleure era només per a les classes privilegiades, els membres de les quals, homes i dones, solien viure de rendes i no desenvolupaven una feina regular. Per tant el seu oci no es pot oposar a una activitat laboral que no desenvolupaven. Veiem, doncs, que la formulació del concepte i l'acotació del temps de lleure té lloc amb l'arribada del món industrial. Però les dones, excloses majoritàriament del món del treball fins aleshores, en seguiran quedant al marge. Algú podria pensar que en el moment en què les do-

nes inicien un treball reglat i remunerat també participaran d'aquest lleure. La història ens ha demostrat que, en el cas que treballessin, ja sigui a la indústria, als serveis o al servei domèstic, la doble jornada derivada de la imposició de les feines de la llar, també els va impedir gaudir d'estones de lleure en igualtat amb els homes. Per ambdós sexes les llargues jornades laborals comprenien tots els dies de la setmana, fins i tot dissabtes i diumenges al matí. Fins el 1904 no es va promulgar la llei del descans laboral els diumenges, i les vacances pagades per a tots els assalariats van ser una conquesta social del 1931. Els funcionaris tenien vacances remunerades des del 1918. Per acabar aquest apartat proposo una reflexió sobre els esquemes mentals amb què actualment percebem el lleure o l'oci. La societat postindustrial en què vivim ha enregistrat una expansió del lleure i dels sectors econòmics lligats a aquestes activitats, vinculats a la societat de consum, de l'espectacle i del coneixement.

Fins als anys vint del segle passat, l'avui anomenada «indústria del lleure», tal com la coneixem, no existia, i les activitats d'oci eren producte, sobretot, de la iniciativa privada i sovint individual. Un cas a part el protagonitza l'Església, la primera promotora d'un calendari d'activitats basades en el santoral i en la litúrgia, que esdevenia l'espina dorsal de l'organització del temps dels gironins, i especialment de les gironines, en els anys estudiats.

El teatre d'operacions: Girona 1880-1920

Per conèixer la dimensió real del lleure femení en el període objecte d'estudi, definirem el marc físic i social de la

ciutat. Físicament el nucli urbà s'estenia per les dues ribes de l'Onyar, entre el portal del Carme, a l'alçada de l'actual Jardí de la Infància i el portal de França, a l'inici de la pujada de Montjuïc. La ciutat s'enfilava als turons per la riba dreta i s'escampava tímidament per la plana a l'esquerra. A la dreta, el Barri Vell, poblat de convents i palaus, mantenia el caràcter levític i medieval, amb una forta presència del clergat, especialment de les monges dels diferents convents i els capellans de la Catedral i del Seminari. L'element militar també era ben present des de l'antic convent de Sant Domènec i l'hospital militar a la Mercè. A la plana, el tímid eixample del Mercadal quedava cenyit per la muralla i els baluards, de presència imponent encara en bona part del període estudiat.

L'element humà, amb una població que amb prou feines arribava als 15.000 habitants, estava compost per obrers, pagesos, administratius, petits comerciants i manufacturadors, especialment a la riba esquerra, i grans propietaris rurals amb casa a la ciutat, clergues i militars a la part dreta. Els professionals liberals, banquers, industrials, buròcrates i alts funcionaris, es repartien per tota la ciutat.

Aquesta radiografia ja ens retorna una classificació molt lligada al món del treball, on les dones, si exceptuem les obreres, que eren majoritàriament les que feien rutllar les màquines de la gran fàbrica Gròber al bell mig del Mercadal, no tenien cap mena de presència pública. En aquest marc sociològic sorgeixen des de mitjans del segle XIX, com havia passat en altres ciutats del país i de l'estranger, societats recreatives fundades i dirigides per homes, i pensades per als homes. Les activitats que s'hi duïen a terme eren les tertúlies a partir de la lectura dels diaris, els jocs de taula

permesos per la llei i la programació de concerts i balls, on es permetia la presència de l'element femení. Eren d'aquest perfil el Casino Gerundense, fundat el 1847; el Centre Catalanista de Girona i sa comarca, de 1894, i l'Ateneu de Girona, fundat el 1922, per posar només tres exemples de signe polític i perfil social diferent. És en aquests cenacles on es comença a organitzar un cert lleure social i públic, com a novetat en els anys estudiats.

L'altra focus d'activitat existent era el Teatre Municipal, reconstruït i reinaugurat el 1860 amb una programació estable de temporades anuals d'òpera, sovint programades entorn a les Fires de Sant Narcís i que s'allargaven diversos mesos. Al Teatre també s'hi organitzaven balls de societat, fins i tot a la platea, gràcies a la disposició d'unes tarimes. També era el lloc de celebració dels Jocs Florals, cada diada de Tots Sants, des del 1902.

Qui, com i on es gaudia del lleure femení a la Girona del tombant de segle. En aquest marc físic que acabem de descriure, qui s'ho podia permetre maldava per gestionar el seu temps lliure en funció de les circumstàncies. Les activitats de lleure per definició poden desenvolupar-se individual o col·lectivament, de forma privada, o bé dins un àmbit més social. Pel col·lectiu femení que estudiem l'escenari del lleure era sovint el domicili particular, especialment fins a la segona dècada del segle xx. A la petita Girona de finals del segle XIX i principis del XX, les possibilitats d'activitats a l'exterior estaven molt mediatitzades per a la dona, bé per l'estil de vida definit per l'Església, que imposava determinades conductes i en penalitzava d'altres, bé pel nivell de desenvolupament de les infraestructures propícies a

l'activitat social. Els casinos i cafès eren una àrea exclusiva dels homes, no existien espais per consumir preparats per a les dames, com cafeteries i granges, ni tampoc biblioteques ni salons on poder esplaïar-se. La possibilitat de completar una passejada amb l'entrada a un establiment era gairebé nul·la fins entrat el segle xx.

Les noies i senyores a qui el seu estatus permetia alliberar-se dels deures domèstics practicaven afeccions com la música, el brodat, el dibuix, la pintura i la lectura, en el clos familiar. Aquestes activitats podien dur-se a terme de forma col·lectiva, entre amigues que visitaven diverses cases intercanviant converses, coneixements i confidències. Aquestes trobades tenien el complement de les visites. La societat burgesa i terratinent del tombant de segle tenia molt arrelat el costum d'anar de visita a les cases dels amics i coneguts. Sovint les cases disposaven d'una sala preparada per a aquesta activitat, i el calendari domèstic preveia certs dies destinats a rebre. Era l'ocasió per intercanviar les informacions més diverses, des de les xafarderies més provincianes a notícies d'esdeveniments passats i futurs, malalties i avatars de la comunitat gironina, com a mitjà de cohesió i distracció alhora.

Una altra convocatòria de l'àmbit privat d'aquells anys eren els balls i les vetllades privades, organitzats per les famílies més preeminentes de la ciutat, sovint per la posada de llarg de les seves filles en arribar als divuit anys. Aquesta cita anava dirigida gairebé exclusivament a assegurar un bon matrimoni de la protagonista. En altres ocasions, la vetllada consistia en un concert on els que posseïen coneixements musicals mostraven el seu talent executant peces romàntiques, sovint del repertori alemany, tan de moda en aquells anys.

També s'organitzaven concerts privats amb músics reconeguts. Un d'aquests concerts privats, celebrat en el domicili del carrer de la Força del músic Miquel Oliva i Vilar, és recuperat pel musicòleg Lluís Brugués amb aquestes paraules:

«La llar del pianista Miquel Oliva, al carrer de la Força, era un altre indret musical per excel·lència en total a la primera dècada del segle xx. L'auditori, segons testimonis presencials de l'època, era dels més distingits: el Sr. Salellas i família; el canonge Ayarre, xantre de la Catedral; la Sra. vídua de Carreras i les seves filles, Manuela (emmaridada més tard amb el Dr. Francesc Coll, cirurgià i futur batlle de Girona), Carmela i M. Lluïsa, i amb el seu fill, el susdit Dr. Bonaventura Carreras [fill]; els doctors Coll Turbau, ja esmentat, i Josep M. Riera i Pau; l'advocat De Camps i Arboix; Santiago Rusiñol, quan passava temporada a Girona; el marquès de Camps i família; El Sr. Ortiz (de la firma de pianos Ortiz i Cussó); les senyorettes Capella i Armet (Dolors); Pelai Negre i les germanes, etc.»

L'altre escenari de les vetllades musicals en el context del Barri Vell, concretament en el carrer de les Sabateries Velles, avui Bonaventura Carreras Peralta, era el casal propietat de Rafael Heras de Puig, un palau del segle xviii on les audicions de piano adquirien un to encara més aristocràtic. Aquests exemples ens ajuden a definir els límits estrictes dels moviments de les dones de la burgesia gironina. La ciutat poc a poc es deixondia i les ofertes d'activitats de lleure social es multiplicaven. El 1897 va obrir el primer local de projeccions de cinema al carrer de l'Argenteria, el 1908 s'inaugurava el Cinema Gran Via, l'any següent ho faria

el Colisseu Imperial, però la presència d'aquelles dones en teatres, fires, cinemes i balls era menys que anecdòtica. En general, les activitats de lleure en espais públics, exteriors o tancats, com balls, espectacles i concerts, es limitaven a dies concrets i convocatòries molt definides pel calendari. Les invitacions als balls, venien de les societats recreatives, com el Casino o l'Ateneu, que obrien a les noies i senyores els seus espais privats de forma cíclica per Carnestoltes, Fires, Cap d'Any i ocasions molt assenyalades. Més endavant les societats recreatives van programar balls de tarda i vespre tots els festius. Un exemple el tenim en els locals que el GEiEG va inaugurar l'abril de 1936 al número 19 de la plaça de la Independència, i que van convocar un bon nombre de gironins fins que l'esclat de la Guerra Civil, pocs mesos més tard, els va obligar a tancar.

L'activitat cultural tal com l'entenem avui, de conferències, exposicions i presentacions, era inexistent. A Girona, probablement el primer establiment dedicat a l'organització d'actes culturals com exposicions, concerts i conferències amb una programació estable, va ser Athenea, fundat per una societat privada de caràcter masculí el 1913 i extingida el 1917. Aquest experiment de modernitat va ser freqüentat per les germanes, esposes i filles del grup d'intel·lectuals i artistes fundadors i va ser, durant els pocs anys de vida, un cenacle d'activitat.

Al mateix temps, va difondre la producció cultural d'artistes com Mela Mutter, Assumpció Cid, Lluïsa Botet i diverses intèrprets musicals d'instruments i cant coral, al costat de les demostracions de gimnàstica rítmica i dansa de Joan Llongueras. La seva estela de modernitat es va allargar

en la fundació de l'Ateneu de Girona, i en part també en la fundació de la Biblioteca Popular de la Dona i l'Institut de la Dona que Treballa, anys més tard.

Un altre lloc amb presència femenina entre el públic i a l'estrada eren els Jocs Florals. Reinstaurats a Girona des del 1902, esdevenien la festa de la poesia i convocaven als afeccionats a la literatura en particular i als amants de la cultura en general. Se celebraven la diada de Tots Sants al Teatre Municipal i en la litúrgia de l'atorgament de premis, emergia la figura de la Reina de la Festa, que presidia l'acte abillada gairebé de núvia i acompanyada de la seva cort d'amor. Ser Reina de la Festa era un privilegi reservat a les noies de la classe alta. Recordem, entre elles, les que protagonitzaren les primeres edicions, com Esperança Bru, més tard esposa de Rafael Masó, el 1903; Angelina Masó, germana de l'arquitecte, el 1905; Aurora Bertrana, el 1907; Manuela Carreras Duran, el 1908; M. Àngels Furest, filla del Dr. Modest Furest, el 1912, i Josefina Montsalvatge, més tard esposa de Josep Ensesa, el 1913. Ben poques van ser les guardonades que aconseguiren premis per a les seves composicions, i encara en categories inferiors a la Flor Natural.

Distracció i descans

Reprement les finalitats de l'oci que introduïem amb les tres D de Joffre Dumazedier, la definició de «distracció» ve del llatí *distractio*, que vol dir 'separació', que seria el que avui col·loquialment anomenem 'desconnectar'. Aquesta separació entre feina i lleure devia ser més difuminada en un context d'absència d'horaris laborals i tasques remunera-

des. Les dones estudiades dedicaven bona part del dia als quefers domèstics, amb més o menys ajuda, i els complementaven amb tasques com el brodat, la lectura i la música. Analitzant la vida privada que ens ha arribat, per exemple, a partir dels epistolaris privats de la família Masó, identifiquem un seguit de tasques que, tot i ser també feines de la llar, superaven la rutina estricta. Seria el cas de la preparació de menges especials, sobretot de pastisseria, lligades al calendari litúrgic, com la coca de llardons, la crema de Sant Josep, els bunyols de Setmana Santa, les torradetes de Santa Teresa, o els panellets de Tots Sants, com també l'elaboració de brodats i peces de roba especial.

L'altra forma que les gironines tenien de distreure's era la sortida a l'exterior, que podia comprendre la passejada urbana o semiurbana, l'excursió a indrets propers o les estades a poblacions més allunyades. Les passejades urbanes comprenien el perímetre de la ciutat emmurallada, i s'allargava en els passeigs que hi estaven connectats a través de les portes.

Diversos són els testimonis que ens narren el costum de freqüentar la muralla a la zona del baluard de Figuerola, els camins cap a la Rodona i Santa Eugènia, la carretera de Barcelona, i el carrer del Carme. Aquest costum va donar nom a un topònim, els Passejadors, que les fonts ubiquen a la riba esquerra de l'Onyar, a l'alçada del passeig General Mendoza. Les passejades tenien un indret recurrent en la Devesa. En el parc urbà de la ciutat es congregaven les gironines, bé per recórrer les llargues avingudes a l'ombra dels plàtans, per delectar-se amb els jardins francesos del clos definit el segle XIX, per escoltar la banda militar en la plataforma dels músics construïda el 1865, i més endavant, ja a partir del segle

xx, per practicar o més aviat contemplar les manifestacions esportives al camp de Mart, a la pista del tennis i al frontó.

L'altre espai preferit per a l'esbarjo era la vall de Sant Daniel, a la qual s'accedia o bé per la porta de Galligants, o bé per la de Sant Cristòfol. L'itinerari inferior resseguia el curs del Galligants i permetia arribar a les diverses fonts i planejar excursions més llargues cap al castell de Sant Miquel i cap als Àngels. L'itinerari superior, a més d'accedir a la vall a partir dels nombrosos corriols que hi porten, també oferia el camí de les creus i la possibilitat de voltar pel polvorí cap a Vila-Roja i les Pedreres. Les fonts més freqüentades eren la font del Ferro, la font d'en Lliure, la dels Lleons, la d'en Pericot i finalment la font de la Pòlvora, molt prestigiada per les seves aigües medicinals. En l'epistolari entre Manolita Carreras i Carles Rahola, l'ambient de la vall de Sant Daniel, i sobretot dels turons propers, són descrits reiteradament per la gironina i reelaborats literàriament per l'escriptor.

Aquests llocs eren freqüentats per passejants que hi cercaven la solitud i famílies i colles que ocupaven les fonts. Era un indret especialment entranyable per Joan Masó i Josefina Aragó, que ens han deixat escrits els records de les primeres violetes, espàrrecs i lliris de la vall. Més enllà de la ciutat, els volts de les gironines tenien per escenari el rerepaís rural, encara ben present i actiu, en llocs com Fontajau, Taialà, Domeny, Cartellà, el pla de Girona i la zona de Palau.

Està especialment referenciada la zona nord-oest, tant en els relats d'Esperança Bru sobre les seves periòdiques estades a la casa pairal del Mas Bru, com en la memòria recuperada dels altres masos, molts d'ells bressol de nissagues gironines, que trobem en els escrits de Miquel de Palol.

Un altre referent serà el cas de Carme Vinyals i les seves estades al Mas Vinyals, la casa pairal de la família a Flaçà.

En aquell moment el vincle entre la ciutat i el camp era ben viu perquè molts dels masos seguien en funcionament i eren gestionats per masovers i vigilats pels seus propietaris combinant la residència a la ciutat amb l'estada al mas. Si les gironines del tombant de segle volien distreure's i descansar una mica més, tenien el recurs d'anar a poblacions més o menys properes, a casa de familiars i coneguts, en un moment en què l'estiueig tal com el coneixem era encara molt embrionari.

Aquest és el cas que narra Aurora Bertrana de les seves estades al Mas Espriu de l'Esparra, casa natal del seu pare, Prudenci Bertrana. També les anades de Josefina Aragó i les seves cunyades, les germanes Masó, al Mas Oller de Brunyola, propietat de la família Aragó, i també a la casa dels Aragó a Santa Coloma de Farners. Esperança Bru, per la seva banda, va fer estades a Castellterçol, poble de la seva família materna, i a Santa Eulàlia de Ronçana, pel mateix vincle. Manolita Carreras freqüentava la pairal de Begur, lligada a la família del seu pare. Finalment al final del període estudiat vam detectar un primer estiueig, present a la correspondència i els dietaris, que portaria a Carme Vinyals i el seu espòs, Santiago Masó, a fer estades a Camprodon, a Estanislau Aragó i Maria de la Bonanova Masó a estiuejar a Lloret, i al matrimoni format per Rosa Llunas i Narcís Masó a cercar un allotjament a bon preu per refer-se de l'estiu gironí. Anys més tard Santiago Masó i Carme Vinyals van tenir la seva casa pròpia a S'Agaró, i aquest va esdevenir l'escenari de curtes estades de diferents membres de la família.

Desenvolupament

La finalitat de l'oci lligat al desenvolupament de la persona condueix al concepte d'aprendre, i aquest al de promocionar laboralment. Novament recorrem a l'expressió col·loquial actual de reciclar-se o reinventar-se. Fins els anys vint en què es comença a plantejar la irrupció de la dona al món laboral, i més concretament amb tasques qualificades, la funcionalitat del desenvolupament en les hores de lleure era per a aquelles noies i senyores gairebé inexistent, si més no tal com s'entén avui.

Si l'assoliment de coneixements en el brodat, la costura, la cuina, una certa cultura general, els idiomes i la música es poden considerar aportacions a un currículum amb expectatives de futur com a esposes i àngels de la llar, podem emmarcar aquestes activitats dins l'oci formatiu. Aquest tenia com mitjà la transmissió familiar de mares a filles, i els ensenyaments de les monges, normalment com a continuïtat de les exalumnes que seguien anant al col·legi per aprendre a cosir, a confeccionar l'aixovar i per ocupar les hores. És aquest el cas, documentat àmpliament en l'epistolari amb Rafael Masó, d'Esperança Bru al seu col·legi de les Dominiques del carrer del Nord.

Aquí inscriuríem també les classes nocturnes organitzades per les societats recreatives, especialment de perfil menestral i obrer, per mitigar els efectes de l'absentisme escolar per treball infantil i juvenil. Un altre exemple el tindríem en les classes per a noies gestionades per les organitzacions catòliques. A mesura que avançava el segle, sorgien noves necessitats que van ser detectades per organitzacions femenines, lligades a l'acció parroquial catòlica, i que van donar els seus fruits en la fundació de institucions dedicades a la

formació de les dones, de cara a les noves ofertes de feina, i també com a enriquiment cultural personal. La més coneguda i perdurable d'aquestes institucions és la que al 1909 va fundar Francesca Bonnemaïson a Barcelona amb el nom de Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona a Barcelona. L'oferta va rebre la resposta entusiasta de dones de tots els estrats socials, des de minyones amb ànim de promoció en les seves feines fins a representants de la burgesia desitjoses de formar-se en les més diverses disciplines. Girona va tenir la seva pròpia institució germana en la Biblioteca Popular de la Dona. A finals de 1918 un grup de gironines encapçalades per Esperança Bru van tenir la iniciativa de fundar una biblioteca destinada a les dones.

La composició del grup de fundadores es vincula a les elits culturals i polítiques de la ciutat, amb connexions també amb Barcelona. Entre les senyores que acorden la constitució de la Biblioteca hi figuren Manuela Carreras, esposa de l'alcalde de la ciutat, Carme Auguet i Mercedes Clutaró, que eren professores de l'Escola Normal de Mestres, i Dolors Pastor, que n'era la directora. Esperança Bru, casada amb l'arquitecte Rafael Masó, coneixia i tenia relació amb Francesca Bonnemaïson. La inauguració de la Biblioteca va portar associat un intens programa d'activitats, com cursos de les més diverses disciplines, amb l'objectiu de formar les noies en tècniques que els havien d'obrir noves portes laborals i motivar el seu interès per la cultura pròpia i la cultura europea a través conferències i cursos de idiomes. També va representar un recés on trobar-se per desenvolupar els seus interessos culturals, més enllà de l'oferta existent.

El paper de l'Església en l'ocupació del temps burgès femení

En aquest procés d'obertura de la dona al món exterior, hi té un paper determinant l'Església, des d'una doble vessant. Per una banda, amb el reclutament que fa des del darrer terç del segle XIX de joves i senyores per contribuir a les tasques de pastoral i foment de la caritat. Per l'altra, per la densa agenda d'actes religiosos que omplien el calendari i marquen el curs de l'any. La participació de la dona en les activitats pastorals de l'Església és una tendència que respon a la voluntat d'aquesta de reconduir l'anticlericalisme creixent i la laïcització de la societat a través del catolicisme social. En un moment de crisi de practicants entre les classes obreres, l'Església va saber aprofitar el desig de les dones de participar en la vida pública i els proposà la implicació en l'activitat caritativa i filantròpica sense alterar, però, la concepció que té de l'element femení.

Les dones formades en els col·legis de monges i dotades d'un cert nivell cultural van ser convidades a difondre el missatge social de l'Església, enquadrades en una estructura jerarquitzada coronada per l'element masculí. Es tractava que la dona, en l'adjudicació secular de les tasques de criança i manteniment de la llar, fes un pas endavant com a transmissora dels valors a defensar. Aquesta convocatòria des de les trones de les esglésies, va generar una certa eferescència entre les catalanes, especialment de classe mitjana alta, que va portar al sorgiment de grups d'acció en pro d'un reformisme social, primer de caire caritatiu centrat en bona part en l'àmbit de les parròquies, com els robbers i la beneficència, vehiculats per institucions com una primera

Acció Catòlica i les Conferències de Sant Vicenç de Paül. Aquest vincle passa per una voluntat clara d'identificació amb la causa patriòtica i desemboca poc després en un feminisme de caire conservador com a fenomen sociocultural, lligat a la causa catalanista i amb clara coincidència amb els valors del regionalisme catòlic de la Lliga. Paula Valentí, mare dels germans Masó Valentí, va exercir de presidenta de la secció parroquial de les Conferències de Sant Vicenç de Paül a la parròquia de Sant Feliu. Maria de la Bonanova Masó Valentí va tenir una certa notorietat en les xerrades formatives organitzades per l'Acció Catòlica.

Així doncs, precisament de la mà de la institució que tan clarament havia coartat l'estatus social i el marge de maniobra de la dona, va arribar-li també la possibilitat de poder desenvolupar una tasca a fora de casa, de tipus caritatiu i formatiu, a través de conferències i xerrades, i, per extensió, de gestionar el seu temps i les seves aptituds a favor dels desvalguts amb obres de caritat. Alguns autors han vist en aquest activisme catòlic femení l'ocasió de desvetllar una consciència femenina i fins feminista de visibilització social de la dona, que al mateix temps els atorgava una missió en el seu temps lliure. Pel que fa a l'agenda de convocatòries litúrgiques, mereixeria un estudi més aprofundit, però a partir dels testimonis que ens han arribat, sobretot en la correspondència i els diaris personals, s'evidencia un calendari d'activitats a prop de les esglésies que sens dubte omplia moltes de les hores lliures de les gironines. Seguint el calendari litúrgic, a més dels preceptes de missa tots els diumenges i festes de guardar, rosari diari i el res de l'àngelus tots els migdies, el cicle de l'any comprenia un seguit

de processons, novenes i vetlles, seguides de forma massiva per l'estrat social que estem analitzant. A principis de desembre, en ple cicle d'advent, que preparava l'arribada del Nadal, hi havia la celebració de la Immaculada Concepció, durant la qual, a les cerimònies als temples s'hi afegia el ritual de les lluminàries, quan tots els balcons i finestres s'ornaven amb llums col·locats especialment per l'ocasió. El període de Nadal portava els oficis propis com la Missa del Gall, i les de Nadal i Sant Esteve. Passada l'Epifania, les ofrenes d'espelmes per la Candelera tancaven el cicle de Nadal i es preparava la Setmana Santa amb el dimecres de Cendra, punt final del Carnestoltes. Els dies de Setmana Santa es multiplicaven les vetlles, novenes i rosaris.

La festa solemne s'iniciava el Diumenge de Rams, amb la benedicció de les palmes, seguia amb l'ofici de tenebres del Dimecres Sant, amb totes les imatges de les esglésies cobertes amb una tela morada. El Dijous Sant començava el tridu pasqual que finia per Pasqua, i concretament, era el dia de visitar monuments. La tradició dictava la visita als altars d'esglésies i convents ricament ornats amb flors, palmes, palmons i imatges. Els feligresos recorrien gairebé en processó tot el seguit de temples de la ciutat. El Divendres Sant se celebrava el Via Crucis, amb l'ascensió al calvari pel camí de les Creus i la processó del Sant Enterrament. La Pasqua florida i la granada eren celebrades també amb oficis solemnes. El mes de Maria, al maig, tenia una significació especial amb rosari i les pregàries diàries i, pel que fa a les noies, el bastiment d'un altar particular a cada casa. Tot seguit la festa de l'Ascensió i el Corpus, amb les processons de catifes de flors. El bon temps era el moment de les

festes majors dels barris i de la festa del Carme. A l'agost, la festa de l'Assumpta convocava solemnement els fidels a la Catedral. El 8 de setembre la festivitat de les marededeus trobades era significada al claustre de la Seu davant l'altar de la Mare de Déu Gràcia i de Bell-ull, amb cant de vespres, solemne missa major conventual i benedicció i repartiment de rams de romaní i espígol entre els assistents. La celebració del Pilar, patrona de la Guàrdia Civil, del Cos de Correus i dels cossos de funcionaris municipals, era també motiu de missa solemne. I pocs dies després se celebrava la Festa Major de Sant Narcís amb l'ofici a la basílica de Sant Feliu i el ritual del cotó fluix a la tomba del sant.

Tots Sants i el dia dels difunts amb misses, via crucis i absoltes als cementiris cloïen el cicle. Entremig, les corresponents novenes, les celebracions lligades a un patró concret, com les organitzades a l'església de Sant Pere de Galligants i Sant Feliu pels membres de la Confraria de Sant Jordi, i també als patrons dels diferents oficis. L'altra activitat molt concorreguda eren les vetlles d'adoració nocturna, i les quaranta hores, que convocava a la pregària a les diverses entitats de la ciutat, entre elles la de les Filles de Maria.

Aquesta relació, probablement incompleta, revela una activitat que cohesionava socialment els participants i esdevenia un lloc de trobada i de relació a considerar. En aquell ambient de devoció es començaren a organitzar pelegrinatges i aplecs vers els santuaris més propers, originant un reviscolament del culte i de les visites a aquells indrets de referència. Aquestes activitats van portar associada la fundació de grups corals com van ser els Pomells de Joventut a partir de 1920. La celebració de les Fires de Sant Narcís se

centrava en els oficis religiosos i la instal·lació de les parades de fira a la plaça de Sant Agustí. El programa recreatiu es completava amb balls en les diferents societats recreatives i espectacles teatrals al Teatre Municipal.

Lligada a la tradició catòlica dominant, cal esmentar també la participació de les dones a les festes de cada carrer. Així està documentat el paper d'organitzadora de les catifes de flors del Corpus per part de Maria de la Bonanova Masó al carrer Ciutadans, els anys que hi residia, i la presència en la festa del Santa Anna, patrona del carrer de les Balles-teries, des del balcó de la Casa Masó de diferents dones de la família. El carrer de l'Argenteria, que celebrava la seva festa per Sant Agustí, amb ornamentació de les façanes amb canyes verdes, també era un moment de participació del veïnat femení ajudat per la mainada.

Lleure sobre paper. Les revistes femenines

Un altre aspecte a considerar en el lleure femení de fa cent anys és el de la consolidació de les revistes anomenades «femenines». En les primeres dècades del segle xx, lligada a una millora dels índex d'alfabetització de les capes mitjanes i altes de la població, es consolida una oferta de publicacions periòdiques adreçada a les dones, en alguns casos nascudes a mitjans del segle anterior. Aquestes revistes, sovint lligades en origen a organitzacions catòliques i feministes, prescrivien continguts considerats femenins. Van ser un factor important en la formació d'una consciència de grup i en el renovellament dels cànons ideològics de les lectores. El camp temàtic més explorat era el de les labors

i la moda, moltes vegades amb material provinent d'Itàlia i d'Alemanya, on existia una tradició molt arrelada. També s'hi oferien receptes de cuina i consells per a la gestió de la llar. Tot plegat es completava amb notes de societat i articles de més profunditat, alguns d'ells escrits per les autores que començaven a brillar en la premsa de l'època.

La ciutat de Barcelona va ser el bressol de la majoria d'aquestes revistes. Per citar-ne només algunes: *Or i Grana, setmanari autonomista pera las dones, propulsor d'un Liga Patriótica de Damas*, es va fundar a Barcelona el 1906 per Dolors Monserdà, Carme Karr i Víctor Català. Va ser una de les pioneres, molt imitada en els anys següents.

Uns mesos més tard, l'abril de 1907 sortia *Feminal*, dirigida per Carme Karr, com a suplement de *La Il·lustració Catalana*. El 1925 treia el cap *La Dona Catalana*; el 1927, *Dona Gentil*; el 1930, el *Portaveu del Club Femení d'Esports*. El 1931 es publicarien les capçaleres *La Dona* i *la Llar* i *Evolució*. També es començaren a editar revistes femenines en castellà, com *Acción Católica Femenina*, el 1911; *Ellas* i *Unión Femenina*, el 1918; *Vida femenina*, el 1919, i *Mujer y madre*, el 1921. També en llengua castellana van sorgir publicacions de llarga trajectòria: *El Hogar y la Moda* es va fundar el 1909 i el 1921 va veure la llum el seu suplement, *Lecturas. Labores del Hogar* va sortir el 1926. Tot plegat anava configurant una oferta que acostava els temes d'actualitat a determinats sectors femenins i contribuïa a forjar una certa identitat de grup en base a uns referents inexistents fins aleshores.

Els anys 20, nous horitzons per explorar

A finals de 1919, la fundació del GEiEG, Grup Excursionista i Esport Gironí, significarà el naixement a Girona d'una nova modalitat d'oci organitzat de caràcter col·lectiu. Es desenvolupava preferentment a *plein air*, expressió francesa per definir la nova relació amb l'exterior que sorgiria en la dècada del 1920 i que esdevindria molt popular en la celebració d'aplecs, excursions per conèixer el patrimoni cultural i natural, i primers esports.

L'adhesió de les gironines a aquestes noves propostes va ser en un principi tímida i anecdòtica, com correspon al patró d'activitats exteriors que hem anat definint. Poc a poc una entitat interclassista i activa com el Grup va anar renovellant les propostes d'oci i els costums de tothom.

En el cas de les gironines, les més agosarades, com Aurora Bertrana, van participar-hi ben aviat sense massa reserves. D'altres, com les dones Masó, van acostar-s'hi de forma més discreta, sovint de la mà de les seves parelles i germans, especialment en l'excursionisme i la fotografia. No està documentada l'activitat esportiva, com a novetat d'aquella nova modernitat, entre les dones estudiades.

Bibliografia

AGUADO HIGÓN, Ana; RAMOS, María; PALOMO, Dolores. «La modernidad que viene. Mujeres, vida cotidiana y espacios de ocio en los años veinte y treinta». *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, núm. 14.2, p. 265-289, 2007.

- BERTRANA, AURORA. *Memòries fins a 1935*. Ed. a cura de Dani Vivern, Anna Almazán i Lluís Muntada. Girona: Diputació de Girona, 2013.
- BRUGUÉS AGUSTÍ, LLUÍS. *La música a Girona. Història del conservatori Isaac Albéniz*. Girona: Diputació de Girona, 2008.
- CASACUBERTA ROCAROLS, MARGARIDA. *Els Jocs Florals de Girona (1902-1935)*. Girona: Fundació Valvi, Curbet edicions, 2010.
- GIL TORT, ROSA MARIA. *Elles també hi eren. Història de les dones de la Casa Masó (1830-2015)*. Girona: Fundació Valvi, Curbet edicions, 2019.
- GIL TORT, ROSA MARIA. *L'astrònoma i l'escriptor. Cartes de Manolita Carreras a Carles Rahola*, Girona: Diputació de Girona, 2020.
- MAYOS, GONÇAL I SALA, TERESA-M «Reflexió macrofilosòfica sobre la societat de l'oci de consul, de l'espectacle i del coneixement» a SALA, TERESA-M. *Pensar i interpretar l'oci. Passatemps, entreteniments, aficions i addiccions a la Barcelona del 1900*. Barcelona: Universitat de Barcelona, GRACMON, 2012.
- NADAL FARRERAS, JOAQUIM. *El GEiEG i Girona. Girona i el GEiEG. Una història del 100 anys 1919-2019*. GIRONA: GEiEG i Ajuntament de Girona, 2020.
- PALOL, MIQUEL DE. *Girona i jo*. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1972.